

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.97>

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ НА СЕКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Шпак І.В.,

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти**кафедри публічного права**Державного податкового університету*

Шпак І.В. Сутність та особливості правового регулювання видатків бюджету на сектор національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану.

У статті розглянуто сутність і особливості правового регулювання видатків бюджету на сектор національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану, визначено їхній вплив на забезпечення економіки країни, обороноздатності, а також безпеки держави та суспільства. Обґрунтовано, що забезпечення належного рівня фінансування сектору національної безпеки та оборони – це важлива складова для ефективного функціонування та захисту держави. З'ясовано, що джерелом ресурсів для реалізації таких пріоритетних функцій держави як забезпечення національної безпеки та оборони є кошти державного бюджету та місцевих бюджетів. Сформульовано власне визначення поняття «видатки бюджету», здійснено аналіз основних нормативно-правових актів, які регулюють фінансування сектору безпеки і оборони України. Виокремлено особливості фінансування та матеріально-технічного забезпечення національного спротиву зокрема, та сектору національної безпеки і оборони в цілому. Вказано на необхідність внесення змін до нормативно-правових актів щодо забезпечення належного фінансування сектору національної безпеки і оборони з урахуванням вимог про запобігання та усунення факторів, що сприяють виникненню та поширенню корупції у цій сфері. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України в частині забезпечення належного фінансування сектору національної безпеки і оборони та ефективного використання видатків бюджету на вказаний сектор в умовах війни, зокрема: збільшення видатків на сектор національної безпеки і оборони та визначення їх оптимальної структури; наповнення місцевих бюджетів за рахунок ефективних дій місцевої влади; розробка єдиної бюджетної стратегії фінансування сектору безпеки і оборони; забезпечення належного державного контролю за видатками бюджету на сектор безпеки і оборони шляхом створення окремого незалежного підрозділу.

Ключові слова: фінансові правовідносини, бюджетні правовідносини, бюджет, місцевий бюджет, видатки бюджету, національна безпека, оборона, фінансування національної безпеки і оборони, бюджетна стратегія, фінансовий сектор.

Shpak I. The essence and features of the legal regulation of budget expenditures on the sector of national security and defense under the conditions of the state of martial.

The article deals with the essence and peculiarities of the legal regulation of budget expenditures for the national security and defense sector in the conditions of martial law, and determines their impact on ensuring the country's economy, defense capability, as well as the security of the state and society. It is substantiated that ensuring the appropriate level of financing of the national security and defense sector is an important component for the effective functioning and protection of the state. It was found that the source of resources for the implementation of such priority functions of the state as ensuring national security and defense are the funds of the state budget and local budgets. The actual definition of the concept of «budget expenditures» was formulated, and the analysis of the main legal acts regulating the financing of the security and defense sector of Ukraine was carried out. The peculiarities of financing and logistical support of the national resistance in particular, and the national security and defense sector as a whole are highlighted. It is pointed out the need to make changes to regulatory legal acts to ensure proper financing of the national security and defense sector, taking into account the requirements for prevention and elimination of factors that contribute to the emergence and spread of corruption in this area. Proposals have been formulated to improve the current legislation of Ukraine in terms of ensuring proper financing of the national security and defense sector and effective use of budget expenditures for the specified sector in war conditions, in particular: increasing expenditures for the national security and defense

sector and determining their optimal structure; filling local budgets due to effective actions of local authorities; development of a unified budget strategy for financing the security and defense sector; ensuring proper state control over budget expenditures for the security and defense sector by creating a separate independent unit.

Key words: financial legal relations, budgetary legal relations, budget, local budget, budget expenditures, national security, defense, financing of national security and defense, budget strategy, financial sector.

Постановка проблеми. Однією із найскладніших проблем в умовах сьогодення є забезпечення державою належного рівня фінансування сектору національної безпеки та оборони. Позаяк, збройний конфлікт проти нашої країни, який переріс в повномасштабну війну фактично відсунув інші питання на другорядний план та визначив першочерговість забезпечення національної безпеки та оборони в контекстах захисту територіальної цілісності та власного суверенітету, а також задоволення та захисту суспільних інтересів.

Оскільки національна безпека та оборона мають свої фінансові виміри, то питання щодо визначення сутності та особливостей правового регулювання видатків на безпековий сектор в умовах воєнного стану є вкрай нагальним.

Джерелом ресурсів для реалізації таких пріоритетних функцій держави як забезпечення національної безпеки та оборони є кошти державного бюджету та місцевих бюджетів. Наразі в нашій країні відсутня єдина бюджетна стратегія фінансування сектору безпеки і оборони, а тому постає необхідність здійснити раціональний розподіл бюджетних коштів; підвищити ефективність використання коштів як державного бюджету, так і місцевого бюджету; оптимізувати структуру видатків бюджету в період війни на території України. Усе вказане визначає надзвичайну актуальність питань фінансування сектору національної безпеки та оборони в Україні, а здійснення дієвих перетворень створить передумови для цілком відповідної реалізації функцій видатків бюджету та успішного протистояння наявним викликам і загрозам.

Стан опрацювання. Питання видатків бюджету на сектор національної безпеки та оборони були предметом досліджень таких відомих науковців: В. Білоуса, О. Бодрука, О. Бригінця, О. Власюка, Л. Воронової, Н. Воротіної, А. Гарбінської-Руденко, В. Горбуліна, О. Дзьобаня, О. Дмитрик, О. Кириленко, Д. Коробцової, Т. Латковської, В. Ліпкана, О. Лукашева, О. Музика-Стефанчук, Н. Нижник, О. Орлюк, С. Пирожкова, Г. Перепелиці, Н. Пришви, К. Токаревої, В. Чернадчука, І. Чугунова, С. Юрія, Н. Якимчук

та багатьох інших. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання правового регулювання видатків бюджету на сектор національної безпеки та оборони із врахуванням наявних викликів та загроз в умовах воєнного стану потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження сутності та особливостей правового регулювання видатків бюджету на сектор національної безпеки та оборони в умовах воєнного стану, а також формування відповідних шляхів удосконалення фінансового законодавства.

Виклад основного матеріалу. Вперше сутність державних видатків фундаментально дослідив А. Сміт. У своїй роботі «Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй» (1776 р.) він чітко виділив державні витрати та здійснив їх розподіл на загальні (оборона та утримання королівської влади) та витрати, в яких зацікавлені окремі особи, акцентуючи на непродуктивному характері витрат на забезпечення королівського двору [1]. Надалі, протягом багатьох століть розвитку держави і суспільства ключовим було питання оптимального й ефективного використання державних видатків, яке не втратило своєї актуальності й дотепер.

Фінансове забезпечення сектору безпеки і оборони України регулюється такими нормативно-правовими актами: Конституція України, Бюджетний кодекс України, Закони України «Про державний бюджет на 2023 рік», «Про основи національного спротиву», «Про національну безпеку України», «Про оборону України», «Про оборонні закупівлі», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про правовий режим воєнного стану».

У цілому, відповідно до положень Бюджетного кодексу України видатки бюджету – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. При цьому законодавець визначає, що до складу видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування; компенсація частини суми штрафних (фінансових) санкцій, що перераховується покупцям (споживачам) за рахунок штрафних (фінансових) санкцій, застосованих органами, що контролюють справляння надходжень бюджету, за наслідками проведеної перевірки за зверненням або скаргою покупця (споживача) про порушення платником податків установленого порядку проведення розрахункових операцій [2]. Надане законодавцем визначення категорії «видатки бюджету» є загальним і повною мірою не розкриває її зміст і специфічні особливості. У зв'язку з цим, про-

понується під визначенням «видатки бюджету» розуміти частину фінансових ресурсів держави, що зосереджені в бюджетах відповідних рівнів та спрямовуються на здійснення програм та заходів, які покладені на органи державної влади та місцевого самоврядування відповідно до положень бюджетного законодавства.

Пунктами 5-6 частини 1 статті 87 Бюджетного кодексу України визначено, що до видатків, які здійснюються з Державного бюджету України належать наступні (зокрема, але не виключно): видатки на національну оборону; правоохоронну діяльність, забезпечення безпеки держави та цивільний захист населення і територій» [2].

Частиною 1 статті 64 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено, що видатки, які здійснюються органами місцевого самоврядування на потреби територіальних громад, їх розмір і цільове спрямування визначаються відповідними рішеннями про місцевий бюджет; видатки, пов'язані із здійсненням районними, обласними радами заходів щодо забезпечення спільних інтересів територіальних громад, - відповідними рішеннями про районний та обласний бюджети [3].

Відповідно до статті 35 Закону України «Про національну безпеку України» фінансування складових сектору безпеки і оборони здійснюється за рахунок і в межах коштів, визначених у Законі України про Державний бюджет України на відповідний рік, а також з інших не заборонених законодавством джерел. У період війни такими джерелами формування Державного бюджету України стали військові облігації, кредити від Міжнародних фінансових організацій, а також двосторонні кредити й гранти іноземних держав. Водночас, вказаним нормативно-правовим актом чітко визначені мінімально допустимі межі фінансування: «Обсяг видатків на фінансування сектору безпеки і оборони має становити не менше 5 відсотків запланованого обсягу внутрішнього валового продукту, з яких не менше 3 відсотків - на фінансування сил оборони» [4].

Доцільно звернути увагу, що в чинному законодавстві України поняття сектору безпеки і оборони змістовно визначене. Так, згідно Закону України «Про національну безпеку України» сектор безпеки і оборони визначається як система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від за-

гроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України [4]. Однак, на мою думку, комплексний характер поняття «сектор безпеки і оборони» деяким чином ускладнює аналіз бюджетних відносин у цій сфері.

Загальновідомо, що саме через бюджет держава забезпечує мобілізацію коштів, необхідних для забезпечення соціально-економічного розвитку країни [5, с. 62]. Адже державному бюджету належить чільне місце під час регулювання економічних процесів, забезпечення фінансової стабільності, а також соціального розвитку та добробуту населення, особливо в умовах війни.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» (зі змінами та доповненнями) визначено, що видатки Державного бюджету України складають 3.392.956.975,8 тис. гривень, у тому числі видатки загального фонду Державного бюджету України - у сумі 3.094.496.570,9 тис. гривень та видатки спеціального фонду Державного бюджету України - у сумі 298.460.404,9 тис. гривень [6].

Повномасштабна війна в Україні, яка триває майже два роки, потребує залучення чималого фінансового ресурсу. У зв'язку з цим вищі органи державного управління докладають максимальних зусиль для забезпечення потреб сектору національної безпеки та оборони, визначаючи такий напрям пріоритетним завданням та прямим обов'язком. Утім, формування та виконання Державного бюджету України в умовах воєнного стану зіштовхується з деякими не вирішеними питаннями серед яких: нестабільність економічної ситуації, переорієнтація раніше поставлених державою цілей, перегляд джерел наповнення бюджету та залучення міжнародної фінансової допомоги, перерозподіл обмежених бюджетних коштів, постійне збільшення видатків на оборону держави, зменшення доходів, забезпечення соціальних виплат громадянам, потреба у фінансуванні гуманітарних заходів, підвищений ризик корупції. Від злагодженості та швидкої координації ланок бюджетної політики залежить підтримання фінансової стійкості держави та недопущення виникнення макроекономічних дисбалансів [7, с. 99]. Саме тому задля подолання наведених проблем Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Офіс Президента України, Рада національної безпеки і оборони України та інші центральні органи виконавчої влади приймають низку швидких і оперативних рішень.

В умовах дії воєнного стану значення Державного бюджету України та місцевих бюджетів особливо зросло не лише в частині забезпечення повноцінного розвитку окремих територіальних одиниць, а й в частині гарантування фінансової безпеки країни в цілому. Загальновідомо, що органи місцевого самоврядування викону-

ють функцію забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони. Окрім того, органи місцевого самоврядування здійснюють фінансування різних заходів, пов'язаних із масштабною військовою агресією росії проти України, зокрема: потреби територіальної оборони; продовольства для населення; вивезення цивільного населення із місцевості, де ведуться бойові дії, та небезпечних територій у безпечні місця; облаштування місць розміщення громадян, які у зв'язку з бойовими діями залишили місце проживання та забезпечення належних умов для релокованих підприємств [8, с. 60].

Здійснивши аналіз чинного законодавства України, було встановлено, що територіальна оборона України організовується та здійснюється відповідно до Закону України «Про основи національного спротиву» із врахуванням особливостей, визначених законодавством про оборону, мобілізацію, а також правовий режим воєнного стану. Пунктом 16 частини 1 статті 1 Закону України «Про основи національного спротиву» визначено, що територіальна оборона становить систему загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій [9]. Доцільно зазначити, що територіальна оборона складається з таких складових: військової (включає органи військового управління, військові частини Сил територіальної оборони Збройних Сил України, інші сили і засоби сил безпеки та сил оборони, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони), цивільної (включає державні органи, органи місцевого самоврядування, які залучаються до територіальної оборони) та військово-цивільної (включає штаби зон (районів) територіальної оборони та добровольчі формування територіальних громад, які залучаються до територіальної оборони). Що стосується фінансування та матеріально-технічного забезпечення, то воно здійснюється за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, а також з інших не заборонених законодавством України джерел. Однак видатки на здійснення та забезпечення заходів з організації, підготовки, підтримання та ведення руху опору належать до таємних видатків Державного бюджету України, які виділяються Міністерству оборони України окремим напрямом на утримання Сил спеціальних операцій Збройних Сил України [9]. Також державну таємницю становлять закупівля товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб руху опору, а тому забороняється розголошувати що саме, в яких обсягах та з якою метою придба-

вається громадами зі своїх бюджетів на потреби військових. Наразі перевірити чи здійснюється це в межах чинного законодавства України немає можливості, але все покаже час. Адже, як відомо, величезні видатки бюджету на національну безпеку і оборону навіть в умовах воєнного стану дають благодатний ґрунт для корупції. Вона, як одне із негативних явищ, може проявлятися у досліджуваному секторі в різних формах, зокрема таких: відкати і хабарі, просування неконкурентних контрактів або маніпуляції з зарплатами солдат, зловживання бюджетними коштами і використання військових ресурсів для отримання позабюджетних доходів [10]. На сьогодні, із огляду на вищевказане, поряд з відсіччю військової агресії важливим завданням для всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування має стати боротьба з корупцією. Зокрема, така необхідність визначена й Антикорупційною стратегією на 2021-2025 роки, що була прийнята Верховною Радою України 20 червня 2022 року, та яка визначає пріоритети післявоєнного курсу нашої держави, спрямованого на досягнення суттєвого прогресу в запобіганні та протидії корупції, а також забезпечення злагодженості й системності антикорупційної діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування [11].

Окремої уваги заслуговує розгляд питання про закупівлю товарів, робіт і послуг оборонного призначення. Частиною 1 статті 9 Закону України «Про оборонні закупівлі» регламентовано, що планування закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення є складовою оборонного планування та здійснюється відповідно до Законів України «Про національну безпеку України» та «Про оборонні закупівлі» з урахуванням обсягів видатків, необхідних для фінансування сектору безпеки і оборони [12]. Водночас, Постановою Кабінету Міністрів України «Особливості здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану» від 11.11.2022 № 1275 передбачено алгоритм проведення публічних закупівель для сфери оборони, а також визначено особливості їх здійснення в період дії правового режиму воєнного стану [13]. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про оборонні закупівлі» щодо запровадження прозорості в оборонних закупівлях (крім відомостей про закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю) із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз на період дії правового режиму воєнного стану в Україні» від 24.02.2023 № 2958-IX [14] внесені відповідні зміни до Закону України «Про оборонні закупівлі», яким запроваджено здійснення публічних звітів в електронній системі про оборонні закупівлі, визначено їх особливості на

період дії правового режиму воєнного стану та надано Комітету Верховної Ради з питань національної безпеки повний доступ до інформації про здійснення оборонних закупівель (в тому числі, яка становить державну таємницю) та укладення відповідних контрактів про закупівлю. Варто зазначити, що вчинення таких перетворень зумовлено підвищенням ефективності, оперативності та прозорості фінансування оборонної сфери в умовах воєнного стану.

Забезпечення належного правового регулювання фінансування оборонної сфери – це одна із головних умов існування держави в період війни. Останнім часом в нашій країні здійснені важливі кроки на шляху вдосконалення існуючої та прийняття нової нормативно-правової бази, яка, в свою чергу, покликана регулювати такі питання. До основних напрямів забезпечення фінансування оборонної сфери в умовах війни варто віднести: по-перше, дієву систему контролю та прозорості закупівель; по-друге, вдосконалення електронної системи фінансування та закупівель; по-третє, зміну системи фінансування; по-четверте, удосконалення антикорупційної політики щодо фінансування досліджуваного сектору; по-п'яте, впровадження позитивного міжнародного досвіду в Україні. Однак, навіть попри наведенні суттєві законодавчі зміни, що відбулися у напрямі фінансового забезпечення «мають місце прояви корупційних відносин під час проведення закупівель, у тому числі в оборонній сфері, найбільша шкода від яких полягає в тому, що вони ламають усі існуючі законні порядки вирішення будь-яких ситуацій та встановлюють нові схеми поведінки, створюючи при цьому хибну, «схематозну», віртуальну реальність, яка існує поза правовим полем, – зауважує І. Рогатюк» [15, с. 192]. Варто згадати ті «гучні» справи щодо придбання товарів, а саме рюкзаків, бронежилетів, генераторів та продуктів харчування для забезпечення потреб Збройних Сил України, Національної гвардії України і спецпідрозділів Міністерства внутрішніх справ. Вбачається, що для ефективного вирішення вищевказаних проблемних питань необхідно вжити відповідних заходів задля протидії корупційним проявам у досліджуваному секторі. Адже їхній вияв має негативний вплив для країни в цілому та може мати наслідки при здійсненні Євроінтеграційних процесів та/або наданні міжнародної підтримки Україні, яка перебуває в стані війни.

Висновки. Воєнні дії на території нашої країни негативно вплинули на всі сфери життя українського народу, зокрема наслідки збройної агресії відобразились на головному плані доходів та витрат держави. Так, стало зрозуміло, що до початку повномасштабного вторгнення фінансування сектору безпеки і оборони за кількісними показниками було обмеженим і, як наслідок, стало на

заваді формуванню міцної фінансової бази. Однак бюджети 2022 та 2023 років варто охарактеризувати як «військові бюджети» зі значним впливом зовнішнього фінансування. Але питання забезпечення ефективності здійснення видатків бюджету на сектор національної безпеки і оборони залишається відкритим. Водночас, відсутність бюджетної стратегії сповільнює підвищення ефективності використання видатків бюджету, а також не дозволяє мінімізувати ті ризики й загрози, що можуть виникнути у майбутньому.

Складні умови щодо зміцнення обороноздатності нашої країни, достатньо напружена зовнішньополітична обстановка у світі змінили підходи до наповнення бюджету. Основними стали податкові надходження та допомога зовнішніх партнерів. Саме тому із метою збереження недоторканості держави та накопичення такого потенціалу, який би дозволив дати відсіч російським загарбникам, за сучасних умов потрібно здійснити такі заходи:

1) працювати над збільшенням видатків на сектор національної безпеки і оборони та визначенням їх оптимальної структури. У даному контексті розділяємо наукову думку О. Чеберяко та З. Варналій, які вважають: «проблема полягає не лише у збільшенні обсягів фінансування, але й у необхідності визначення оптимальної структури видатків відповідно до державних пріоритетів у сфері національної безпеки» [16, с. 144];

2) наповнювати місцеві бюджети за рахунок ефективних дій місцевої влади, яка отримала додаткові повноваження внаслідок реформи децентралізації (оскільки надходження Державного бюджету України в умовах війни базуються на міжнародній фінансовій допомозі, а обсяги державного боргу характеризуються неухильним зростанням);

3) розробити єдину бюджетну стратегію фінансування сектору безпеки і оборони;

4) забезпечити належний державний контроль за видатками бюджету на сектор безпеки і оборони шляхом створення окремого незалежного підрозділу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй; пер. з англ. Київ: Port-Royal, 2001. 722 с.
2. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 23.11.2023).
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.11.2023).
4. Про національну безпеку України: За-

- кон України від 21.06.2018 № 469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 24.11.2023).
5. Сьомченко В., Денисенко А. Доходи та видатки бюджету в системі соціально-економічного розвитку України. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 4 (15). С. 61-66.
 6. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 03.11.2022 № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> (дата звернення: 24.11.2023).
 7. Канаєва Т., Галабурда А. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. *Scientia fructuosa (Вісник Київського національного торговельно-економічного університету)*. 2022. Том 144. № 4. С. 98-109.
 8. Ватаманюк-Зелінська У., Штундер І., Гаврилюк С. Тенденції формування та виконання місцевих бюджетів умовах воєнного стану. *Інноваційна економіка*. 2022. № 4. С. 60-67.
 9. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
 10. Цілісність сектору безпеки. DCAF – Geneva Centre for Security Sector Governance: вебсайт. URL: <https://securitysectorintegrity.com/uk/%d0%b2%d0%b8%d1%85%d0%be%d0%b2%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f-%d0%b4%d0%be%d0%b1%d1%80%d0%be%d1%87%d0%b5%d1%81%d0%bd%d0%be%d1%81%d1%82%d1%96/%d0%ba%d0%be%d1%80%d1%83%d0%bf%d1%86%d1%96%d1%8f/> (дата звернення: 25.11.2023).
 11. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки Закон України; Стратегія від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
 12. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
 13. Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 № 1275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
 14. Про внесення змін до Закону України «Про оборонні закупівлі» щодо запровадження прозорості в оборонних закупівлях (крім відомостей про закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю) із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз на період дії правового режиму воєнного стану в Україні: Закон України від 24.02.2023 № 2958-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2958-20#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
 15. Рогатюк І. Корупція: чи вдасться державі зрушити з мертвої точки роботу щодо її викорінення. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*. 2019. Ч. 1. С. 191-193. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/adb85215-4a90-42c3-be1e-a5deef1aac03/content> (дата звернення: 26.11.2023).
 16. Чеберяко О., Варналій З. Фінансові передумови та оцінка фінансування оборони в умовах російсько-української гібридної війни. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 4 (12). Ч. 1. С. 143-149.